

ЛЮБОВ БЕВЗЕНКО,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

LYUBOV BEVZENKO,

Doctor of Sciences in Sociology, Leading Research Fellow, Department of Social Psychology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

lbevzenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4020-1937>

Війна і новий світовий порядок: варіанти очікуваних сценаріїв у контексті парадигми складності

У рамках 25 хвилин національного опитування «Україна в умовах війни» Соціологічна група «Рейтинг» провела окреме дослідження щодо сприйняття загроз та очікувань зими 2023–2024 років. У нашому контексті для нас важливим буде один із висновків, що його зробили автори цього дослідження: «Кожен другий в Україні сьогодні не буде ніяких планів наперед взагалі. За останній рік кількість українців, які планують своє життя на тривалий термін (декілька років), знизилась з 19% до 12%. Ще близько 15% планують життя на півроку–рік, 22% — не більш ніж на кілька місяців»¹. З цього ми можемо зробити висновок, що переважна частина пересічних українців мають досить обмежений горизонт планування власного життя. Це є цілком зрозумілим в тій ситуації невизначеності, в яку більшість із нас наразі занурена.

Але, якщо говорити про плани, які має вибудовувати суспільство як таке і, зокрема, держава як той інститут, що, власне, і повинен стати суб'єктом цих

¹ Соціологічна група «Рейтинг». Аудиторія: населення України віком від 18 років і старших в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, а також територій, де на момент опитування відсутній український мобільний зв'язок. Результати зважені з використанням актуальних даних Державної служби статистики України. Вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення. Вибіркова сукупність: 1000 респондентів. Метод опитування: САТІ (Computer Assisted Telephone Interviewing — телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера). На підставі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. Помилка репрезентативності дослідження з довірчою імовірністю 0,95: не більш як 3,1%. Терміни проведення: 22–23 листопада 2023 року.

Цитування: Бевзенко, Л. (2024). Війна і новий світовий порядок: варіанти очікуваних сценаріїв у контексті парадигми складності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 56–84. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.02.56>.

стратегічних планів хоча б у певних орієнтовних контурах, то в цьому разі горизонт очікувань мав би бути значно глибшим. Які мають бути ресурси для відповідних проєктів — окреме і непросте питання. Але одним з ресурсів тут, безумовно, є очікування щодо суспільної динаміки на досить тривалий час, з урахуванням яких і мають вибудовуватися відповідні проєкти та плани.

Чи може соціологія як наука запропонувати тут якісь прогнози? І які саме?

Напевне, такий прогноз може бути запропонований виходячи з обґрунтованої моделі суспільної динаміки, адекватної ситуації, що склалася, і тих можливих сценаріїв майбутнього, що впливають з цієї моделі. Наскільки на це зважати — це вже справа соціального менеджменту, управління не є функцією науки, але пропозицію ресурсів для ухвалення управлінських рішень цілком може на себе брати.

Ситуація війни та глобальної кризи, яку вона спричинила, робить це завдання і дуже актуальним, і досить проблематичним. Наразі *нашою метою* буде спробувати побачити сценарії можливого розвитку подій у найбільш широкому плані — на рівні очікуваних змін глобального світового порядку, ймовірність чого стає дедалі очевиднішою. І кожна країна — наша зокрема — не зможе уникнути необхідності враховувати цей факт, вибудовуючи свої плани, оскільки цей світовий порядок становить макроконтекст її існування. В часи стабільні це може не надто даватися взнаки, бо все розвивається непомітним чином, й на цьому тлі можуть відбуватися серйозні зміни всередині країни. А от за часів масштабної глобальної нестабільності й можливих радикальних змін світового рівня, жодна держава не може на це не зважати, а тим паче наша, яка перебуває в епіцентрі війни, яка саме й запустила цю світову нестабільність.

Наратив зміни світового порядку — від окремих заяв до домінанти порядку денного

Наратив зміни глобального світового порядку на цей момент є одним з найпотужніших в тій множині наративів війни та її наслідків, що зараз мають місце у світовому наративному просторі. Він з'явився невдовзі після повномасштабного вторгнення росії в Україну у лютому 2022 року і попервах складався з досить фрагментованих заяв окремих політиків та журналістів, що з'являлися у відповідь на бездіяльність таких міжнародних інституцій, як ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО, Рада Безпеки, Червоний Хрест та ін. Хоча випадки кричущих порушень загарбниками норм, прописаних у статутах цих міжнародних інституцій, зустрічалися дедалі частіше, реакція на це зазвичай була доволі нерішучою.

Наратив необхідності змін і коригування засадничих положень цих інституцій брав початок у не надто авторитетних медіа і був напрочуд обережним. Не було схоже, що події в нашій локальній географічній точці насправді стануть стимулом для серйозних зрушень у цьому напрямі. Але чим довше триває ця війна, тим потужнішими й чисельнішими стають такі заяви. Ситуація радикально і швидко змінилася з моменту виникнення ще одного вогнища великої війни на Близькому Сході внаслідок нападу ХАМАСу на Ізраїль 07.10.2023.

Якість та соціальний статус авторів висловлювань щодо зміни світової архітектури управління суттєво змінилися. Тема невідворотності радикальної зміни світового порядку стала головним змістом у зверненні президента США Джо Байдена до нації 20 жовтня 2023 року. Що примітно — протистояння США з Росією, Китаєм, Іраном не завадили тому, що цю тезу президента США підхопили також провідні політики цих країн. І вочевидилося — саме ця тема буде головною на порядку денному світових змін ще довго, хоча розуміння цієї зміни в усіх є різним.

Зміна світового порядку — що має змінитися?

Який же порядок у цьому разі має змінюватися?

Історія перезавантажень світового порядку може періодизуватися по-різному. В найширшому розумінні ми маємо говорити, що зараз ідеться про зміну того глобального впорядкування, яке було встановлено після Тридцятилітньої війни та Вестфальського миру 1648 року. Ясна річ, за ці майже 400 років він зазнав суттєвого коригування. Ставалося це переважно, знову-таки, після великих війн — Першої та Другої світових, які прийнято вважати проявом ресентименту з боку держав, котрі почувалися приниженими у результаті Вестфальського миру, і спробою з їхнього боку цей результат переглянути. Менше з тим цей порядок вдавалося утримувати і затверджувати на тих усесвітніх зібраннях, якими ці війни закінчилися. Йдеться про мирові угоди, які підбили підсумки цих війн на Віденському конгресі 1815 року та на Ялтинській конференції 1945-го. Чи може завершитися подібним чином теперішня війна? З цього приводу є обґрунтовані сумніви. Які саме?

Тут ми маємо наголосити засадниче припущення, з якого виходили учасники усіх згаданих усесвітніх зібрань і на яке неявно спиралися всі сторони домовленостей — є можливість встановити правила та рамки, яких усі змушені будуть дотримуватися, є можливість створити міжнародні інституції, які це забезпечать. Такі інституції було утворено — це перш за все Ліга націй (1920 рік), ООН (1945 рік) та всі наступні інституційні структури, завданням яких було ці правила підтримувати та стежити за їх виконанням. В усіх домовленостях, починаючи із 1648 року, головними суб'єктами великої геополітичної гри стають національні держави.

Остання корекція цього порядку, що сталася на Ялтинській конференції 1945 року, додала особливі акценти у спільні спроби підтримувати цю узгодженість у міжнародних відносинах, знайти механізми балансу між інтересами окремих національних держав і спільними інтересами людства. Якщо до 1945 року ці спільні інтереси можна було позначити як прагнення запобігання міжнародним конфліктам з метою дати можливість усім жити спокійно і підвищувати свій добробут, то з моменту ядерного удару по Хіросімі та Нагасакі стало ясно — тепер ідеться не лише про забезпечення добробуту і спокійного життя, а й про життя людства як таке. У світі з'явилася надпотужна зброя, що може все зруйнувати. І людство має знайти механізми регуляції стосунків, здатні втримати світ від катастрофи самознищення внаслідок можливих конфліктів

і небезпечної дестабілізації (хаотизації) відносин між державами. Наратив нерозповсюдження ядерної зброї, ідея того, що вона має бути елементом лише стримування, а не агресії — був тим наративним потоком, який мав слугувати цьому.

Війна росії проти України зробила очевидним той факт, що це вже не працює. Виявилося, що можна відкрито продемонструвати небажання усіх правил дотримуватися, можна відкрито заявляти, що ядерну зброю буде використано як засіб агресії і що домовленості про нерозповсюдження будуть порушуватися. І всі так ретельно напрацьовані устами тих потужних міжнародних організацій, що мали б стати цьому на заваді, виявляються безсилими та нефункційними. Саме про це неоднозначно свідчили всі події, пов'язані з війною в Україні, й нові вогнища світової нестабільності та хаотизації міжнародних відносин почали з'являтися надалі (Ізраїль, Венесуела, Тайвань, Корея тощо). Усе це не окремі епізоди, а лише додаткові яскраві свідчення того, що світ підходить до того рівня хаотизації, коли поява нового глобального порядку стає вже неминучою.

Питання, яке тут може набути гостроти і становити головну проблему — чи є можливість вийти на бажане перезавантаження архітектури світового впорядкування хоча б відносно керовано, а якщо ні — то до чого може призвести спонтанний і малокерований перебіг цього переходу, чого ми можемо очікувати від майбутніх глобальних змін і до чого маємо готуватися хоча б на рівні дуже загальних стратегічних проєктів?

Тут може постати інше питання — чи варто соціології, зокрема й вітчизняній, перейматися такими проблемами глобального масштабу? Адже всі ці події виносять на поверхню велику кількість локальних зрушень, і тут є над чим працювати соціологам.

На мою думку, є велика різниця в тому, в якій суспільній ситуації працює наука як соціальний інститут, а соціологія особливо. В ситуації досить стабільній є смисл розглядати окремі кейси, навіть результати констатаційного, соціографічного характеру тут можуть бути цікавими та прагматично корисними. Але в ситуації глобальних зрушень саме глобальний рівень має першочергове значення, бо він задаватиме подальшу динаміку всьому, і локальні зміни як на магніт відреагують на ці глобальні зрушення. Метафорично можна порівняти з будинком, де є якісь окремі проблеми, і можна робити локальні ремонтні роботи, думати, в який колір фарбувати стіни окремої кімнати й т.ін. Але в ситуації аварійного стану будівлі, загрози її повної руйнації, варто думати про те, як рятуватися, чи можна врятувати цю конструкцію або ж варто проєктувати нову. І про те, які ресурси для цього маємо.

Саме з цієї причини ми й будемо дивитися на події з досить великої відстані, з точки зору *метасоціологічних підходів, які запропонуємо далі.*

Парадигма складності як методологічна рамка

Автори тих чисельних меседжів, що живлять потік наративу зміни глобального порядку, наводять різні аргументи на користь своїх бачень цього процесу. Політики, журналісти — вони мають свою аргументацію, і вимога

спиратися на наукові концепції суспільних змін до них не є обов'язковою. Але спроба прогнозувати, яким може бути цей новий світовий порядок у межах певних наукових дискурсивних пропозицій, повинна мати таке підґрунтя.

Наразі ми спиратимемося на ті *моделі соціальної динаміки, що виникають у рамках парадигми складності* (complexity theory, або нелінійна, синергетична парадигма як інші її позначення) (Cleveland, 1994; Byrne, 1998; Добронравова, 1990; Haken, 1982; Boulton, Allen, Bowman, 2015; Turner, Baker, 2019; Grobman, 2005). «Порядок з хаосу» — назва праці І. Пригожина, на яку неодмінно посилаються більшість adeptів цього підходу з моменту його зародження наприкінці минулого століття (Prigogine, Stengers, 1984). А саме про *хаотизацію* глобального світового устрою і про новий *порядок, що утвориться після цього*, наразі й ідеться. Тому звернення до цієї *методологічної платформи* як основи для пошуку адекватних концептуалізацій видається тут слухним.

Якщо шукати схожі методологічні пропозиції в рамках західної суспільної науки, то вони будуть близькі до робіт у річищі критичного реалізму та поведінкової соціальної психології, особливо якщо автори виходять на поєднання їх з парадигмою складності (Boulton, Allen, Bowman, 2015; Porpora, 2024). Неповна адекватність загаданих методологічних пропозицій західних вчених щодо нашої проблемної ситуації полягає у відсутності достатньої уваги до моментів соціальної кризи з виходом на критичні рівні соціальної напруженості, чому ми й приділимо основну увагу.

Проте варто знову зробити певне зауваження, окреслюючи претензії цього підходу на увагу соціологів. В ситуації поліпарадигмальності науки, яку вже не можна заперечувати, за наявності різних епістемологій важко наполягати на безумовній правоті своїх висновків. Подальші міркування та пропозиції вимагають апріорного прийняття певних положень, найголовніше з яких те, що *суспільство є складною нелінійною системою* і, відповідно, підпадає під ті загальні закономірності, які спостерігаються в таких системах. Найперше йдеться про особливі закономірності системних змін, принципово відмінні від закономірностей, які притаманні лінійним системам і на які, свідомо чи несвідомо, орієнтувалися більшість соціологів, оперуючи такими поняттями, як соціальні зміни, тенденції змін, чинники змін тощо. Нелінійність багато що міняє і вимагає іншої оптики погляду на суспільство й усе, що в ньому і з ним відбувається. Зокрема й на процеси зміни глобального порядку, які є центральним питанням пропонованої розвідки.

Відповідь на поставлене вище ключове питання ми шукатимемо з використанням певної *моделі соціальних змін*, побудованої на методологічній платформі парадигми складності, й будемо послуговуватися при цьому *низкою засадничих понять*, які становлять поняттєвий каркас такого підходу. І якщо концептуальних пропозицій щодо соціальної динаміки, розроблених на цій методологічній платформі, існує декілька (і починають з'являтися нові), то головні поняття, до яких ми звернемося далі, є спільними майже для всіх. Які це поняття і як вони працюють у нашому випадку?

Поняття соціальної біфуркації

Поняття *соціальної біфуркації*, яке використовують у соціальних моделях, побудованих на основі цієї парадигми, є одним з ключових. Довгий час воно відлякувало суспільствознавців своїм ніби «природничим» походженням. Згодом цей термін активно почали вживати журналісти й політики, не надто уточнюючи смисл, який у нього вкладають. Але в рамках наукових моделей на базі парадигми складності ці смисли достатньо чітко окреслені. Йдеться про певний момент (період) в динаміці складної нелінійної соціальної системи різного масштабу (аж до глобальної світової спільноти), а саме момент критичного рівня її хаотизації, коли руйнація попереднього порядку вже є невідворотною і, що суттєво, його відновлення стає неможливим (точка неповернення).

Це означає дуже важливу з прагматичної точки зору річ — до якогось моменту можна порядок (зокрема і світовий) розхитувати локальними агресіями та провокаціями, вважаючи, що достатньо припинити якийсь конфлікт, війну, суперечки, вийти на мирні перемовини, і стара рівновага повернеться. Але в тому разі, коли це порушення порядку досягне критичного рівня, точки біфуркації, про можливість відновлення вже можна забути. Точка соціальної біфуркації — це те порушення системної рівноваги, коли шляху назад вже немає.

Соціальний порядок і хаос

Про те, що світ вийшов на точку біфуркації, зараз ми чуємо дедалі частіше. Але в цьому разі ми знову маємо чітко прописати те розуміння суспільного порядку і, відповідно, хаотизації як порушення цього порядку, яким будемо тут послуговуватися.

Поняття *соціального порядку* є одним із засадничих в соціології; без того, щоб дати власне його визначення, не обходився майже ніхто з класиків соціологічної науки. Досить відмінні визначення ми знаходимо у працях Т. Гобса, О. Конта, М. Вебера, Т. Парсонса, Е. Дюркгайма, Е. Гофмана та ін. У цих визначеннях використовують велику кількість додаткових, допоміжних понять, але назагал можна сказати, що акцент зроблено на статичному розумінні порядку як певної суспільної урівноваженості і позитивної унормованості, що протилежно соціальній напруженості. В нашому випадку це не працює. Ми маємо відмовитися від усіх оцінних моментів у цьому визначенні й говорити не про щось хороше чи погане, а лише про *впорядкованість як таку*.

Під *соціальним порядком* ми будемо розуміти усю сукупність практик повсякденних соціальних взаємодій, що актуально присутні в певному суспільстві. Це неперервний *процес*, що частково руйнується і відновлюється кожного моменту існування суспільства, і він не має прямого стосунку до позитивної нормативної системи і позитивних цінностей. Йдеться лише про *впорядкованість*, протилежністю чого є хаотизація. Між порядком і хаосом немає чіткої межі, ми завжди маємо говорити про міру порядку — міру хаосу. Мірою порядку, таким чином, буде міра стабільності, відтворюваності практик повсякденних взаємодій. (Тобто, умовно кажучи, той відсоток, який має зберігатися, щоб не було загрози руйнування загальної картини — щось порушуються, щось віднов-

люється, але до певного моменту це лише локальні збурення у суспільному просторі.) При цьому, якщо трохи заглибитися в це визначення (хоча для цієї розвідки це не є надто важливим), ми маємо говорити про практики взаємодій не лише між членами суспільства по лінії людина — людина, а й по лінії люди — речі, люди — символи. Але це ті уточнення визначення, які ми тут не будемо акцентувати.

Отже, образно можна сказати — визначений отак соціальний порядок «живе» у повсякденні соціальних взаємодій, що достатньо добре можна спостерігати на емпіричному рівні й тим самим фіксувати порушення цього порядку, збільшення міри хаотизації та рух у бік виходу на точку біфуркації, що і є у нас фокусом дослідження.

Що ж може статися далі, якими мають бути наші очікування відповідно до цієї моделі соціальних змін?

Варіативність прогнозу, поняття випадкової флуктуації

Точка біфуркації як наукове поняття, що стосується динаміки нелінійних систем, несе в собі ще один важливий смисл. Це не просто момент неодмінної зміни системного порядку, але ще й *момент невизначеності* того, яким чином це відбудеться.

Нелінійні системи, на відміну від простих лінійних, дозволяють робити прогноз лише в межах тих *варіантів майбутнього порядку*, які відкриваються для даної системи. Який саме варіант реалізується, визначає *мала випадкова флуктуація, яку ніяким чином не можна спрогнозувати*. Це те, що в публіцистиці часто називають Чорним лебедем, йдучи за терміном, запропонованим Н. Талебом (Taleb, 2007). Але це відразу накладає на поняття випадкової флуктуації оцінний відтінок, хоча це не зовсім коректно. Лебеді, якщо вже йти за Талебом, можуть бути й білими. Все залежить від того варіанта наступного впорядкування, який ця випадкова флуктуація запустить, ставши не його причиною, а лише тригером-перемикачем. Це дуже важливий момент, бо часто про Чорного лебедя говорять як про причину подій. Хоча реальна причина полягає в тих процесах, які привели систему в точку біфуркації та максимальної системної нерівноваги, після якої все неодмінно зміниться (Добронравова, 2017).

І тут ми перейдемо до нашого *головного питання* — *якими можуть бути ці варіанти змін світового порядку в тому конкретному випадку світової біфуркації, який ми розглядаємо?* Чого нам очікувати від майбутнього на глобальному рівні? Зауважимо, ми певним чином можемо побачити варіанти, але жодним чином не можемо побачити, як випадкова флуктуація спрацює на користь одного з них. Це може бути просто хвороба чи нежить у когось з видатних політиків, що мав бути й не був на ухваленні доленосного рішення, це може бути раптова зміна погоди, що затримала чийсь літак, чи помилка якогось диспетчера тощо. Такі події залишаються непомітними за стабільних часів, але можуть стати доленосними за кризових.

Тож які варіанти подальшого руху світової системи проглядаються на цьому світовому роздоріжжі, якщо виходити з тих моделей системної динаміки, котрі пропонує парадигма складності?

Організація та самоорганізація як механізми зміни соціального порядку

Для продовження міркувань на зазначену тему нам потрібна концептуальна пропозиція, яка б об'єднала усі згадані поняття в єдину модель соціальних змін, змін глобального соціального порядку.

У цьому я спиратимуся на власне бачення механізмів соціальних змін, які можна виокремити, ґрунтуючись на моделі нелінійної системної динаміки і твердженні про неодмінну наявність процесів самоорганізації, які у них мають місце (Бевзенко, 2018).

Варто нагадати, що парадигма складності — це загальнонаукова метапарадигма, яка дає змогу моделювати процеси змін у складних нелінійних системах будь-якої природи. Власне, вже згадуваний І. Пригожин усі ці ефекти початково спостерігав у фізико-хімічних процесах, і лише збагнувши, що це не локальні дисциплінарне явище, а прояв системної нелінійності, почав говорити про це як прояв універсальних властивостей складних систем будь-якої природи.

Той крок, який пропоную зробити я, роблять не всі соціальні філософи та гуманітарії, що працюють на базі цієї парадигми, часто вбачаючи в усіх соціальних змінах лише прояв соціальної самоорганізації. Як на мене, соціальні системи є принципово відмінними від усіх інших, і їхня унікальність полягає в тому, що в якості основного елемента мають людину. На відміну від нелінійних систем іншої природи (хімічних, фізичних, біологічних тощо), де ці закони самоорганізації діють в чистому вигляді, людина має свідомість, здатність до раціонального осмислення, проектування, цілепокладання та вибору й, таким чином, певного впливу за перебіг цих процесів.

Але тут виникає інша пастка, в яку не варто потрапляти, пробуючи адекватно моделювати процеси соціальних змін, а саме — не слід перебільшувати та навіть абсолютизувати цю раціональність, інтелектуальність, інтенціональність людини. Хоч би як нам того хотілося, але наша тілесність, ірраціональність, емоційність нікуди при цьому не зникають; ілюзією є думка про нашу здатність усвідомлювати й раціонально контролювати всі наші психологічні та фізіологічні процеси. Не можна заперечувати, що це впливає, і часом суттєво, на практики соціальних взаємодій, а тим самим і на соціальний порядок. Саме тому ми маємо віддати належне як процесам *самоорганізації* (які спираються на цю ірраціональність, емоційність, зануреність у природний світ, звідки людина не вийшла, залишаючись живою істотою), так і процесам *організації* (яка можлива саме завдяки тому, що людина піднялася над своєю тварністю і має здатність до рефлексії та саморефлексії).

Тим самим, на мою думку, моделювання процесів системних змін в соціальному середовищі вимагає додати до природно наявних процесів *самоорганізації* ще й *організаційні* механізми соціальних змін. Але тут треба підкресли — саме доповнюючи, а не замінюючи останні. І точка біфуркації в соціальних системах — це момент великого ризику того, що стихія самоорганізації вийде з під контролю організаційного керування. Схоже, власне із цим ми зараз і маємо справу на глобальному рівні.

Щоб зрозуміти, в якому напрямі можуть рухатися далі події, варто знову повернутися до історії змін глобального порядку, але подивившись на неї під кутом зору запропонованої концептуальної рамки. Що відбулося в 1648 році окрім того, про що нам говорить Вестфальський мир, який і започаткував все ще наявний світовий порядок з його покладанням на домовленості між державами — суб'єктами домовленостей? Якщо на це подивитися як на подію культурного, а не політичного значення, то маємо відзначити (про що говорять багато істориків і культурологів) — Вестфальський мир заклав підмурок культури Модерну. (Цікавий, деталізований і ґрунтовний аналіз цього пропонує наш вітчизняний філософ А. Баумейстер (Баумейстер, 2023).) У цьому разі ми маємо говорити про ті головні культурні формати, які вирізняють останні століття світової історії. І передусім — історії західної цивілізації, яка тривалий час задавала провідні тренди світового впорядкування. Йдеться про *культурні епохи Традиції та Модерну* і ту зміну глобального порядку всередині XVII століття, яка знаменувала перехід від Традиції до Модерну. Ясна річ, що цей перехід не відбувся одразу після укладання Вестфальського миру 1648 року, але основний культурний тренд було започатковано, точка тієї біфуркації дала саме такий розв'язок. У чому суть цього, як ще іноді говорять, фазового переходу, якщо дивитися крізь призму обраної концептуальної оптики?

Простим і аналітично прозорим рішенням буде пов'язати ці епохи з домінантними (культурно легітимованими) механізмами підтримання і зміни соціального порядку — *організаційними* або *самоорганізаційними*. Звісно, йдеться не про абсолютизацію одного з них, а лише про суттєве домінування. Коли один є мейнстримовим, а інший присутній у маргіналіях.

Так, Традиція як культурний формат явно спирається на процеси *самоорганізації*. В рамках запропонованих концепцій це механізми, де основна суб'єктність у зміні та підтриманні соціального порядку, практик соціальних взаємодій виноситься на позаособистісний рівень. Умовно кажучи, зміна порядку йде від Бога, вищих сил, харизматичного лідера, який є провідником цих сил, вождя, царя, імператора, вищої регулятивної ідеї (свободи, нації, класу). Окрема людина при цьому ніби потрапляє у коло впливу якогось великого архетипу, що діє через потугу несвідомого та ірраціонального. Раціональність, логічність при цьому не скасовується, але вона має підпорядкований характер, її використання можливе лише за умови аргументації на підставі цих вищих авторитетів. Уважно подивившись на приклади з історії людства, ми це побачимо у багатьох варіантах і модифікаціях. Головне при цьому — подивитися не оцінюючи, а лише намагаючись зрозуміти соціальні закони, що рухають суспільством і людиною.

Ціннісна неоднозначність різних нормативних систем у традиційних суспільствах є очевидною — боги були добрими і злими, ідеї були прекрасними і злочинними, але люди потрапляли під їхнє тяжіння і діяли вже відповідно до них. Авторитарні режими, які й зараз спираються саме на ці механізми, теж, по суті, є різними. Зовсім не демократичний Китай став однією з провідних економік світу, добробут його громадян незрівнянно зріс порівняно із серединою минулого століття. Сінгапур на чолі з Лі Куан Ю, якого часто у нас пропонують за

приклад, гідний наслідування, теж далекий від демократії, але неймовірний зліт цієї країни справді вартий позначення його як певного дива. За даними Transparency International, Сінгапур стійко тримає одне із перших місць у рейтингу запобігання корупції разом з такими європейськими, цілком модерними країнами, як Норвегія, Швеція, Данія¹, хоча основи соціального порядку там дуже відрізняються від європейських. В правовому кодексі Сінгапуру зберігається смертна кара і тілесні покарання, для мусульман залишаються чинними закони шаріату, для інших є свої норми, близькі до їхніх традиційних узвичаєнь. В той же час авторитаризм Венесуели та Росії призводить до злиднів більшості громадян, а іноді й просто до голоду, і вони за тим же антикорупційним індексом знаходяться на одному з передостанніх місць. Саме так працює соціальна самоорганізація, для якої байдужі цінності, значення має лише порядок і збалансованість.

Епоха Модерну (з її Вестфальським миром та усіма його наслідками) заклала початок зміни співвідношення організації та самоорганізації у процесах становлення та підтримання світового порядку на протилежні. Тепер суб'єктність переносилася із сакрального у світ профанний, світ звичайної земної людини, яка наділялася спроможністю впливати на перевпорядкування як світу природи, так і світу соціального. Індивідуалізм, раціональність, суб'єктність, усвідомленість стали головними характеристиками людини цієї доби. Поява в цей час класичної науки була як логічним наслідком, так і суттєвим підсилювачем цих процесів. (Зазначимо, що саме лінійність лежала в основі наукових поглядів і наукового мислення аж до останніх років, тому й раціональність була саме лінійною раціональністю.) Самоорганізація разом із Традицією з її ірраціональністю, стихійністю, емоційністю, відчуттям наявності та впливу позаособистічних сил починає відходити до маргіналій. В географічно-поселенському зрізі це, з одного боку ті країни, які почали позначати як відсталі, не модернізовані, а також села, де ще довго тримаються традиційні порядки. В містах теж ірраціональність і чуттєвість не зникли, але перемістилася на майданчики таких інституцій, як церква, мистецтво (культура у вузькому розумінні слова). В повсякденному житті це ті майданчики, де людина проводила свій вільний від основного заняття (роботи) час — богослужіння, виставки, концерти, театри, бібліотеки, читання художніх книжок тощо.

Угрунтований на організаційних механізмах світовий порядок до останнього часу здавався безумовно потужнішим за ті залишки традиції та домінуючої там самоорганізації, що досі існували. Потуга США і взагалі західного світу, як видавалося, переважала, а після розпаду СРСР була й безальтернативною. Ф. Фукуяма тоді впевнено пообіцяв кінець історії світових змін, яка зупиниться на ліберальній демократії та її пануванні в усьому світі (Fukuyama, 1992). Щоправда, приблизно в той самий час виходить праця С. Гантингтона (Huntington, 1996) з його альтернативним цивілізаційним поглядом на подальші історичні тренди та невтішним прогнозом зіткнення цивілізацій. Ейфорія тих років схи-

¹ Transparency International. (2022). *The perceived levels of public sector corruption in 180 countries/territories around the world*. Retrieved from: https://images.transparencycdn.org/images/Report_CPI2022_English.pdf

ляла багатьох до віри у прогнози Фукуями. Світова біфуркація, на яку ми вийшли зараз, остаточно поклала край цим оптимістичним лінійним очікуванням. Якими ж можуть бути нові?

Оскільки ми збираємося дивитися на ці процеси крізь призму нелінійного підходу, де прогноз можливий лише в рамках можливих сценаріїв майбутнього, то правильніше буде поставити питання: *якими можуть бути варіанти очікувань у цій точці зламу світового порядку?* Подано їх саме в термінах співвідношення названих механізмів встановлення та підтримання порядку — організаційного і самоорганізаційного. Кожен варіант має у світовій системі свої географічно і політично окреслені точки можливого росту. Як правило, *це ті точки в соціальному просторі, що довгий час зоставалися в маргіналіях, але потім швидко та неочікувано виходять у самий епіцентр змін.*

Нас поки що цікавитимуть здебільшого маргінальні передумови цих варіантів нового впорядкування, які можемо спостерігати у сферах:

- 1) знання, науки, філософії, технологій;
- 2) політичних рухів;
- 3) процесів у практиках повсякдення з їхніми змінами як основним індикатором руху до певного варіанта змін.

Ці паростки можуть знаходитися всюди і важко передбачити, який Білий або Чорний лебідь виштовхне те чи інше явище на арену подій, у річище світового мейнстріму. Але запропонований підхід надає принаймні певну оптику для спостереження та оцінки. І поки хаотизація не вийшла на ту екстремальну точку, де вирішить усе випадкова флуктуація, є можливість ще якимось впливати на події. Утім, можливість є обмеженою внаслідок великої кількості потужних гравців, що цей вплив намагаються чинити.

Пропонувати ці варіанти ми будемо, позначаючи їх у термінах *культурних форматів*, які можуть їх легітимувати та створити умови для переходу на рівень усталених практик повсякдення, що означатиме, що нове впорядкування пустило глибоке коріння і має шанс утриматися надовго.

Оскільки найголовнішим в кожному з цих варіантів, з огляду на предмет цієї розвідки, буде той *менеджмент глобального порядку*, який в ньому міститься, то саме цим і будемо підсумовувати міркування з приводу кожного з них.

Варіант 1. Гіпермодерн, значне підсилення організаційних механізмів, подальша маргіналізація самоорганізації

Позначивши цей варіант як *гіпермодерн*, маємо зазначити — цей термін є лише відносно дотичним до того, як це розуміють філософи та мистецтвознавці, намагаючись представити цю нову соціокультурну добу у своїх працях (див., напр.: Charles, 2006). Як правило, вони виходять з позицій методологічного індивідуалізму в суспільних змінах, і тому саме мікрорівневі аспекти цього нового культурного формату є в центрі їхньої уваги. Їх цікавить перш за все питання, що станеться з людиною, як будуть співвідноситись антропологія і технологія в людині гіпермодерну. Такий погляд був би можливим і припустимим за умови відносної стабільності та лінійності світових трендів. Зараз все

змінюється, і оптика погляду має бути іншою. Нас наразі цікавлять передусім макродинамічні процеси, які виходять на точку біфуркації й чинять вирішальний вплив на мікрорівень суспільних змін, на практики повсякдення.

Що ж стане характерним для культури та суспільства в разі посилення модерних тенденцій до гіпермодерного формату саме у площині механізмів утворення-забезпечення глобального суспільного впорядкування? Це означатиме подальшу потужну перемогу *організаційних механізмів* — раціональності, логічності, всебічної обґрунтованості на підставі раціональних аргументів і формальних узгодженостей. Саме цей механізм зараз дає збій у роботі міжнародних інституцій з причини його інертності й довготривалих процедур ухвалення рішень, які призводять до втрати часу в моменти швидких змін. До того ж те, що зветься людським фактором, додає хиткості цьому механізму. І, як зазначають аналітики, що спостерігають за перебігом війни України з росією, перелам, що стався восени 2023 року і зробив імовірним новий наступ росії на Україну, багато в чому зумовлений саме інертністю процедур ухвалення рішень у США та ЄС. Вони не можуть порушити вимоги необхідності досягнення консенсусу, мають зважати на досить мінливу громадську думку, натомість авторитарні режими, де рішення ухвалює одна людина, роблять це швидко, не озираючись на думку громадян, виборців. Демократія раптом виявилася тим гальмом, що перешкоджає перемозі цивілізованого світу в цій війні.

Точкою можливого росту для цього варіанта стає та технологічна революція (її називають іноді Четвертою технологічною революцією), яка вже на часі і яка пов'язана з появою штучного інтелекту та глобальної роботизації. Штучний інтелект, умовні роботи замість бюрократії мають дати змогу уникнути вад бюрократичної повільності та зволікань.

Тут важко вказати на географічну локалізацію точки розгортання цієї можливої потуги. Де буде епіцентр цієї революції мало хто спрогнозує, географія тут точно на другому плані. Поки що рельєфно проглядається та потужна робота, що ведеться в США. Раціональність та інтелект тут виходять на перший план у плані побудови нової архітектури світового управління. Далі точно постає багато подальших питань — чи буде це точно в позитив чи ні. Однозначної відповіді немає, багато застережень з приводу можливого «бунту роботів і ШІ» вже чуємо від різних експертів. Хоча появу нових проблем це несе однозначно, але і не скасовує ймовірності появи такого варіанта зміни основ утворення глобального впорядкування.

Дотримуючись прийнятого визначення соціального порядку як наявних практик повсякденних взаємодій, ми маємо цікавитися не тільки тим, як такий можливий поворот вплине на роботу міжнародних інституцій у процесі ухвалення рішень, а й тим, які наслідки для цих практик повсякденних взаємодій це може мати.

От що прогнозує з цього приводу Клаус Шваб, один з ідеологів Четвертої технологічної революції: «І нарешті, четверта промислова революція змінить не тільки наше життя, але й нас самих. Вона вплине на нашу самоідентифікацію, наш особистий простір, наше розуміння власності, наші патерни споживання, змінить кількість часу, який ми витрачаємо на роботу і розваги, повністю змі-

нить критерії професійного успіху. Ми станемо по-іншому знайомитися, по-іншому вчитися, по-іншому спілкуватися. Наше ставлення до свого тіла і особистості змінюється прямо зараз, а в майбутньому це призведе до розвитку аугментації (умовне збільшення у розмірі. — Л.Б.) людини. Список змін нескінченний і обмежений лише нашою уявою» (Schwab, 2015).

Але якщо цей матеріал, датований 2015 роком, і має певні футурологічні ознаки, то сьогодні ми вже стикаємося із реальністю у вигляді появи смарт бота ChatGPT4, який може встановити собі будь-хто. Мінімальний приклад того, що може цей бот: — Малювати картини за вашим описом; — Кодити та навчати кодингу; — Створити унікальний рецепт за списком продуктів; — Розповісти про твої сильні сторони; — Бути психологом, мотиватором; — Заповнювати за вас Excel-таблиці, робити презентації у PowerPoint4; — Писати резюме/реферати/статті/пісні/розповіді/контент на будь-які теми. І чимало іншого. Цим вже багато хто користується, і це точно змінює практики повсякденних взаємодій. Поки що йдеться лише про локальності в соціальному просторі. Справжні зміни соціального порядку ми помітимо тоді, коли це стане масовим, так само, як стали масовими смартфони, суттєво вплинувши на усі наші практики повсякдення.

Але де в цьому потенціал нової стабілізації світового порядку? Тут знову наведу два вислови Шваба, в яких, на мій погляд, криється і надія, і загроза.

Перший обнадійливий, про те, що, можливо, нарешті не гроші, а певні людські якості стануть реальним капіталом. «В одному я впевнений: в майбутньому головним чинником виробництва стане не капітал, а талант». Хоча і тут все неоднозначно, як і в будь-яких нелінійних процесах. Другий вислів стосується змін у стосунках людини з державою. «Здатність держав змінюватися стане питанням їхнього виживання. Основні зміни стосуватимуться механізмів регуляції. Сучасні регульовальні системи з'явилися в політиці після кінця Другої промислової революції, коли у держави був час вивчити питання в усій повноті, а вже потім розробляти регуляторні механізми. Весь процес був відлінованим і механістичним, і йшов зверху вниз. Але такий підхід більше не працює. Четверта промислова революція прискорила процеси розвитку так сильно, що старі методи регулювання просто не встигають за дедалі новими технологіями. Якщо вони (держави. — Л.Б.) зможуть прийняти новий, прозорий, постійно мінливий світ, — вони встоять. Відмовляючись від змін, вони прирікають себе на зростання внутрішніх конфліктів» (Schwab, 2015).

Останні висновки щодо майбутнього держав є важливими в тому сенсі, що той порядок, який існував досі й за якого суб'єктами були саме окремі національні держави, зникне, таким чином, сам по собі. Куди переміститься ця суб'єктність прогнозувати важко. Можливо, це якась нова форма влади у вигляді провідних технологічних корпорацій? Адже все буде замкнене саме на технології.

Усе, чого можна в такому разі небезпідставно очікувати, — той, хто володітиме світовою інтернет-мережею, тому й належатиме велика частка суб'єктності у встановленні нового світового порядку. І тут все далеко від однозначності. Чи буде такий гіпермодерн поєднуватися з демократією і лібералізмом? Що ста-

неться зі свободою за умови технологічної можливості відстежувати кожен крок окремої людини та неявно впливати на всі її рішення й вибори? Це вже зараз відкрито робить авторитарний китайський режим, але неявно це активно застосовується і в умовно вільному світі через інформаційні технології та соціальні мережі.

Але це вже ми виходимо на спроби прогнозувати майбутнє у випадку виходу світової історії саме на гіпермодерний варіант розвитку, де організаційні механізми творення світового порядку беруть знову гору за рахунок підсилення з боку потужних інформаційних технологій. Безумовно, на цьому шляху будуть свої точки сингулярності (біфуркації), але це вже предмет іншої розмови. Ми тут вказуємо лише на наявність такої можливості, а які там є ризики й переваги — питання додаткове і не входить наразі до кола наших проблем.

Але що тут варто ще обговорити у зв'язку з цим варіантом — це питання тієї випадкової події, що його запустить і зробить можливим. Мабуть, у цьому випадку багато що може залежати від подій у нашій країні, від того, як закінчиться те протистояння Модерну (на боці якого воює Україна за підтримки країн Заходу) і Традиції (в її авторитарному форматі, що має місце в Росії). Ось що з цього приводу пише одне з авторитетних західних видань, спостерігаючи за намаганнями лідерів ЄС досягти виділення допомоги Україні у критичний для неї час грудня 2023 року і тими, досить успішними зусиллями керівника Угорщини Орбана, що протистоять цьому. «Якщо Україна програє війну проти путінського режиму і воєнізована Росія, що відроджується, увірветься до Молдови та країн Балтії, історики майбутнього озирнуться назад і вважатимуть цей час вирішальним для занепаду вільного світу. Чи зможуть європейські політики знайти в собі сили протистояти Орбану та змінити ситуацію на користь України? Відповідь далеко не однозначна. Якщо вони цього не зроблять, наслідки для України будуть руйнівними. Лідери Європи не повинні мати ілюзій. Послання, яке направлять усьому людству цього тижня, може мати вирішальне значення для стримування найбільшої загрози світовому порядку з часів Другої світової війни» (Waghorn, 2023). Описана ситуація з позицією Орбана — лише епізод в цій війні, яких було і буде чимало. Але може статися мала випадкова подія, яка хитне це глобальне протистояння в бік перемоги тієї чи іншої сторони, а насправді хитне зміну глобального порядку в той чи інший бік. В ситуації з Орбаном усе сталося на користь України, і ми можемо лише здогадуватися, яка невелика подія, сталася десь в кулуарах доленосного саміту ЄС, де все вирішилося у позитив для нас і, можливо, для ходу всієї світової історії, як це впливає з наведеної цитати. Але в цьому випадку це локальна перемога, і боротьба за формат нового світового устрою ще триває.

Що можна сказати щодо *менеджменту глобального порядку* в рамках цього варіанта? Найімовірніше, процедури ухвалення рішень тут будуть суттєво спиратися на допомогу штучного інтелекту (ШІ). Алгоритми ухвалення цих рішень не будуть суттєво відрізнятися від тих, що є зараз в тих бюрократичних організаціях, які ці процедури обслуговують. Виграшем буде лише швидкість, з якою це зможе робити ШІ. На цьому шляху нас чекають проблеми, які пов'язані зі складністю введення в ці алгоритми ціннісних і моральних обмежень, які все ж

таки присутні в діях людини. Хоча, як показує приклад з Орбаном, ці цінності можуть буди різного вектору спрямованості, й подальшу траєкторію змін на підставі цього варіанта поки що важко прогнозувати. А це вже проблема наступної точки біфуркації на шляху його розвитку, яку ми тут виносимо за дужки.

Які ще є варіанти?

Варіант 2. Неотрадиція (Інтегральна традиція), домінування самоорганізації, занепад організаційних важелів регуляції

У цьому випадку ми маємо говорити про перемогу самоорганізаційного механізму соціального впорядкування, вихід його на домінантні позиції у процесах творення нового світового устрою. Певною мірою, це ще можна назвати перемогою архаїки над цивілізацією, Традиції над Модерном. Саме в таких термінах деякі аналітики коментують війну росії проти України й усього Заходу.

Тут треба визнати — західний світ зробив такий варіант можливим насамперед тим, що виявився до нього неготовим, не припускав апріорі такої можливості. Вся модерна західна філософія була одою розуму в розумінні раціональності, заперечувала Традицію як щось віджиле і відкинute на узбіччя історії внаслідок неминучого прогресивного руху вперед. Сумніви в реальності лінійного прогресу якщо і виникали, то, знову-таки, в наукових і філософських маргіналіях. Але нелінійний підхід до історії змушує подивитися на ці маргіналії уважніше, припустивши, що вони можуть раптово вийти в мейнстрім.

Особливе місце в шереху філософських маргіналіїв західної філософії, які можна вважали тим інтелектуальним струмочком, який підживлював рух до повернення Традиції навіть в Європі, варто назвати праці французького філософа Рене Генона (1886–1951). Згадок про цього філософа ми не знайдемо в підручниках сучасної західної філософії якраз з тієї причини, що це її глибокі маргіналії. Але криза — це саме час уважно придивитися саме до них. Майбутнє виростає із цих струмочків.

Генона називають представником інтегрального традиціоналізму, а його головні праці, що мають стосунок саме до нашої теми, — це «Схід і Захід» (*Orient et Occident*, 1924) та «Криза сучасного світу» (*La crise du monde moderne*, 1927). У них він висуває ідею Традиції (з великої літери) як універсальної форми існування людства. Його праці спиралися на широкий культурологічний, міфологічний, філософський, теологічний фундамент, взятий з різних кінців світу (твори з езотерики та метафізики, тантризм, даосизм, буддизм, герметизм тощо). Саме широта цього матеріалу давала йому змогу говорити про універсальність Традиції і того знання, яке вона дає людству як єдиній земній расі. І чим більшим було його занурення в ці, як він пише, примордіальні глибини, тим більшим критиком цивілізації Нового часу він ставав. Це несприйняття сучасності він підтверджує своєю біографією — приймає іслам і з 1930 року живе в Каїрі.

Що цікаво, праця Генона «Криза сучасного світу» нещодавно вийшла друком українською мовою. Примітно, що написано в анотації до цієї книги: «Зберегти. Сприйняти. Передати» — у цій стислій формулі можна було б відтворити

наскрізний лейтмотив “Кризи сучасного світу”. Свого часу Рене Ґенон справив приголомшливе враження на європейських інтелектуалів, й донині його *інтелектуальний доробок впливає на філософсько-політичну думку всього світу*. Можна навіть стверджувати, що з роками його вплив тільки посилюється, оскільки фаталістичні пророцтва мислителя мають властивість збуватися. *Книга присвячена всім, хто повстає проти сучасності»* (Ґенон, 2023).

Якщо говорити про його ідейних послідовників, то одним із найвідоміших серед них був італійський філософ Юліус Евола (1998–1974). Якщо Ґенон у своїй головній праці обґрунтовує тезу про кризу сучасності, то Евола свій головний твір називає «Повстання проти сучасного світу» (*Rivolta contro il mondo moderno*, 1934), що й було квінтесенцією його творчості.

Як перекласти мовою співвідношення організаційних та самоорганізаційних механізмів творення соціального порядку те, що написано у працях Ґенона та його послідовників?

В Традиції як універсальній формі існування людства ми в цьому разі можемо вбачати ідею самоорганізації як універсальної форми утворення і підтримання соціального порядку. І йдеться не лише про романтизовану Традицію минулого, на якій трималася золота доба людства. Реально йдеться про самоорганізацію в різних її іпостасях як з позитивним, так і з негативним нормативним порядком. І це справді велика сила, бо спирається на природу людини, її внутрішню недосконалість, у плані самопізнання першою чергою. Глибинне, непізнане дається тут взнаки неочікувано й потужно.

У своїх роботах я неодноразово показувала, що самоорганізаційні соціальні структури виникають на підставі спільної гри або спільного міфологічного простору (Бевзенко, 2015). Але тут виникає можливість іншого логічного ходу. Велика Традиція — це великі стародавні міфи та епоси, легенди та вірування. Але самоорганізація — це не лише ці величні підмурки історії людства. Як виявляється, самоорганізація може стати основою глобального порядку не лише у вигляді Традиції, що повертається як щасливе минуле людства, щоб знову його зробити щасливим. Наразі ми спостерігаємо спроби такого повернення через найбільш криваві зіткнення Модерну і Традиції, а насправді — зіткнення самоорганізації з її опорою на різного роду міфи (фашистський, радянський, войовничий варіант ісламського, руського миру тощо) та організації як раціональної опори західного модернізованого світу. Усі сучасні міфи, на яких виникають, існують, міцно тримаються тоталітарні й авторитарні держави, — це теж самоорганізація. Невипадково про фашизм навіть із деяким здивуванням пишуть провідні філософи світу як про неорелігію (Arendt, 1979). Здивування зникає, якщо подивитися на це як на процес творення соціального порядку на підставі механізмів самоорганізації. Вони, як і все що має силу природного закону, лежать поза добром і злом. Самоорганізація може творити добро у вигляді тих традиційних порядків, що трималися на етичних підмурках великих релігійних міфів минулого, але вона ж проявляє себе у вигляді фашизму, авторитаризму, тоталітаризму в тому разі, якщо вони створюють свої квазірелігійні міфи. Така притаманна людині Модерну звичка дивитися на це як на певний анахронізм, відхилення від прогресу і закономірного руху людства до перемоги розуму,

свободи й лібералізму, є дуже небезпечною. І вже зараз наслідки цієї необачності та зарозумілості ми бачимо у розгубленості Заходу щодо перебігу війни України з росією.

І якщо до недавнього часу можна було говорити, що цьому всесвітньому наступу неотрадиції протистоять країни консолідованого Заходу, то зараз цього вже сказати не можна. Консервативні рухи на Заході, які ще донедавна вважалися певним маргінальним непорозумінням, що живиться російськими гроши-ма і разом з ними зникне, тепер вже такими не виглядають. Ці рухи перемагають на цілком демократичних виборах (згадаємо приклади Нідерландів, Словаччини, Угорщини) й поступово виходять з маргінальних у мейнстрим (Tharoor, 2023).

Готовність сил, що представляють архаїчну самоорганізацію, йти на все, не дозволяє вважати цей варіант неможливим за певних поворотів. Точка можливого зростання — терористичні організації та країни по всьому світу, які відкрито протиставляють себе цивілізації й готові її руйнувати. Якщо повернемося до *варіанта 1 (Гіпермодерну)*, то побачимо — наявність світового інтернету є першою умовою можливості його здійснення. Наскільки захищеним є світовий інтернет від можливої руйнації, невідомо. Але якщо припустити можливість його руйнування, то цей варіант автоматично відпадає. І тут є тривожні сигнали. Нещодавно у пресі з'явилося повідомлення, що після початку протистояння США піратським нападам хуситів у Червоному морі останні ніби загрожували пошкодити кабель, що тягнеться по дну моря й забезпечує інтернет-зв'язок між Африкою та Азією на 25%¹. На це негайно з'явилося заперечення з боку представників хуситів², але вірити цьому було важко. І таке згодом сталося. За повідомленнями деяких джерел 26.02.24 року хтось вивів з ладу чотири підводні кабелі в Червоному морі; у зв'язку з цим виникло серйозне порушення зв'язку між Європою та Азією, почався масштабний збій в інтернеті, який тривав досить довго³. Вплив цих подій на підвищення рівня світового хаосу ми оцінити не можемо, але є підстави стверджувати, що було порушено велику кількість важливих комунікацій. Зокрема, частина українських волонтерів, що збирали гроші на допомогу військовим, забили тривогу. Для них час — це життя і здоров'я людей.

Менеджмент світового порядку в даному разі виглядає як авторитарне управління, що спирається на волю однієї людини або кількох людей. Хоча в історії відомі випадки, коли за умови авторитарного правління країни досягали економічного підйому (Лі Куан Ю, Піночет), про свободу і права людини говорити там важко. Та й відсутність інституцій, які б забезпечили це зростання надалі за умови зміни авторитарного лідера, робить таке процвітання дуже

¹ Report warns of undersea cable targeting by Houthis. *Roya News*. Published: 2024-01-31 17:42. Retrieved from: <https://en.royanews.tv/news/48904/2024-01-31>

² *US lies on Yemeni intent to destroy marine internet cables debunked*. By Al Mayadeen English Source: Blackdot 2 Feb 2024 13:46. Retrieved from: <https://english.almayadeen.net/news/politics/us-lies-on-yemeni-intent-to-destroy-marine-internet-cables-d>

³ *Houthis knock out underwater cables linking Europe to Asia — report by JERUSALEM POST STAFF*, FEBRUARY 26, 2024, 10:10. Retrieved from: <https://www.jpost.com/middle-east/article-788888>

хитким. Суцільна корупція і занепад на цьому тренді є більш прогнозованими. Небезпека в тому, що це вже виглядає як ненульовий варіант прогнозу майбутнього для усієї світової спільноти.

І тут ми можемо згадати фразу, яку приписують Альберту Айнштайну: «Я не знаю, якою зброєю вестиметься третя світова війна, але четверта — палицями та камінням». Тут в короткому вислові сконцентроване пророцтво того майбутнього людства, яке буде логічним наслідком перемоги архаїки над модерном у цій війні. Стихії чистої самоорганізації над здатністю організації раціонально це стримувати. А це вже про наступний, третій варіант.

Варіант 3. Традомодерн, збалансована, діалектична єдність самоорганізації та організації, Традиції і Модерну

У цьому варіанті йтиметься про той сценарій майбутнього, де реалізується можливість появи механізмів творення глобального соціального порядку, що базуються на рівновазі між організацією та самоорганізацією, Модерном і Традицією, їхньому балансі та взаємному доповненні. Йому ми приділимо найбільшу увагу, бо він виглядає найбільш обнадійливим у плані спроможності створити якусь нову світову рівновагу. Хоча зрозуміти, як це можливо і де шукати точки можливого зростання, тут теж найважче.

Західна філософія. Знайти зародки такого підходу в західних наукових і філософських маргіналіях не так просто.

Що тут має поєднуватися, якщо розшифровувати твердження про єдність організації та самоорганізації? Мовою соціології та соціальної філософії, ми маємо говорити про діалектичну єдність колективізму та індивідуалізму, агента та структури, частини та цілого, раціонального та ірраціонального, інтелекту та почуттів, закономірного та випадкового, зовнішнього та внутрішнього.

Напевне, з філософської класики тут найперше ми мали б згадати добре відомого нашому старшому поколінню філософів Г. Гегеля з його діалектикою, тими принципами діалектики, які за часів СРСР вивчали в курсах філософії всі студенти. На цьому рівні то була частина відповідної ідеології, яка пішла в минуле разом зі зникненням тієї країни. Але на рівні справжнього розуміння суті діалектики в тогочасній філософії існували глибокі праці, які й можна віднести до тих філософських маргіналіїв, що наразі можуть бути запитуваними. Автори цих праць справді вчили того, що звалося діалектичним мисленням, вміння бачити, як протилежності існують в режимі напруженого протистояння, але при цьому залишаються активними частинами єдиного цілого, яке завдяки цьому протистоянню і розвивається (Злотіна, 2008; Босенко, 1966).

Західна наука. Про певне повернення цих діалектичних поглядів ми можемо говорити після таких подій у західній науці, як поява *уваги до ефектів системної складності та нелінійності*. Нелінійні задачі математика не вмiла розв'язувати аналітично, і така спроможність з'явилася лише з появою обчислювальної техніки та обчислювальних методів. І виявилось — світ нелінійних систем є абсолютно відмінним від лінійних. І найважливішим тут було те, що це руйнувало підмурки класичної науки з її претензією на можливість однозначного

прогнозування динаміки систем різної природи, зокрема соціальної. Це можна вважати певною революційною подією, появою нової загальнонаукової парадигми. Вона пішла в життя під різними назвами — парадигма складності на Заході (Complexity theory), синергетика — у країнах пострадянського простору. Поштовхом до цього були вже згадані роботи І. Пригожина, Г. Гакена і ще шеругу західних вчених, які заклали фундамент цього наукового руху (Вурне, 1998). Саме під іменем синергетики ця парадигма увійшла в українську філософію. Першою монографічною роботою тут була робота І. Добронравової (Добронравова, 1990), яка не лише сформулювала принципи нелінійного мислення, а й показала, наскільки вони близькі до діалектики. Те, що Гегель побачив інтуїтивно як філософ, логічно виводилося з тих закономірностей, за якими живуть і розвиваються складні нелінійні системи різної природи, в тому числі соціальної.

Західна соціологія. Якщо говорити про соціологічні теорії, то тут, напевне, найбільш суголосними будуть праці в річищі критичного реалізму М. Арчер (Archer, 2003), Р. Бгаскара (Bhaskar, 2013), ідей емерджентності, що там містяться (Navarrete, Fryer, 2024). Усі спроби інтегративного пошуку, здійснювані багатьма соціологами, теж певною мірою дотичні до шуканого синтезу організації та самоорганізації. Аналізу цих спроб за часів їх появи та розвитку присвятили багато уваги Дж. Александер (Alexander, 1987), Дж. Ритцер (Ritzer, 1975). Праці П. Бурдьє тут варто згадати окремо, бо поняття габітусу і практик суттєво зближують соціальне та антропологічне, чого й вимагає діалектика організації та самоорганізації. Інтуїції нелінійності соціального світу в усіх цих працях проглядаються досить рельєфно, хоча немає явної апеляції до цього парадигмального простору.

Західна психологія. Якщо виходити з того, що становить саму суть організації та самоорганізації як основи людських практик, то у фундаменті такого розрізнення лежить переважна орієнтація на раціональне бачення та осмислення ситуації, з одного боку, і довіра до інтуїції, спонтанності (по суті, ірраціональності) — з іншого. А потреба в поєднанні їх вимагає саме цього — поєднання раціонального та ірраціонального в діях людини, а що для нас важливіше — у механізмах творення соціального порядку на макрорівні.

У плані психологічних праць, які тут можна вважати провідними, ми маємо звертатися передовсім до К.-Г. Юнга та його аналітичної психології (Юнг, 1996). Ідея індивідуації як прагнення людини до прийняття своєї цілісності, свого інтелекту та емоцій, раціональності та ірраціональності, своїх переваг і вад і вміння жити із цим — це ідея, що задає рух саме в потрібному нам напрямі. Глибока відрефлексованість, усвідомленість своїх дій і своїх мотивів аж до глибинних підсвідомих поштовхів — те, чого індивідуація вимагає від людини. Але це все ж таки шлях окремої людини. Суспільство ж це не сума людей, це сума стосунків між ними, результат взаємодій. Яким тут є шлях, так би мовити, суспільної індивідуації? Де шукати такі зразки чи натяки на це? Напевне, десь у глибинах культури, яка робить індивідуацію окремої людини культурною нормою та потребою. І тут маємо уважніше придивитися до культури Сходу.

Східна філософія. Якщо говорити про світову філософію, то саме *філософія Сходу* найбільше зорієнтована на розуміння складності нелінійного розвитку

суспільства та обмежень на шляху раціонального втручання у це. Філософія середнього шляху, оптимальності руху через помірну напруженість (ентропійний коридор, мовою нелінійних бачень, помірний хаос, де тільки і є потенціал сталого розвитку), знання про м'яку силу та її ефективність у моменти біфуркації (випадкова мала флуктуація) — це там культивувалося тисячоліттями й вочевидь перегукується з нелінійним поглядом на суспільну динаміку, що впливає з парадигми складності (синергетики). Східнознавиця Т. Григор'єва цей зв'язок між синергетикою і східним світобаченням описує дуже докладно (Григор'єва, 1997). Саме цю здатність діяти поступово і використовувати малу силу для досягнення своєї мети ми бачимо зараз у стратегії Китаю, яку він демонструє, будучи важливим гравцем у ситуації світової біфуркації. Це принципова відмінність східного (Японія, Китай, Індія) менеджменту від західного.

Політичний вимір. Де у світі ми можемо знайти поєднання Модерну Традиції, організації та самоорганізації, які б послужили певним якщо не зразком, то натяком на можливість такого синтезу?

Тут все складніше. З одного боку, ми знайдемо чимало країн на світовій мапі, де спостерігається поєднання цих двох механізмів у процесах підтримання внутрішнього суспільного порядку. Це, наприклад, Японія, Ізраїль, Південна Корея, Таїланд, Сінгапур. Усі вони в певному сенсі знаходяться на маргіналіях того порядку, що задавався організаційними трендами глобального Заходу. Але в цьому ж ряду і Китай, який претендує на те, щоб бути одним з головних суб'єктів переформатування світового устрою, і його вже не назвеш тут маргінальною фігурою.

Особливе місце в цьому шереху посідає *Ізраїль*.

З одного боку, це цивілізована і за всіма ознаками модернізована країна, з розвиненою економікою, технологіями, високою освітою громадян. З іншого боку, Ізраїль не має притаманного усім країнам Західного світу основного державного закону — конституції як суспільного договору співіснування держави та громадян (Лук'янов, 2013). Це є наслідком багатьох причин, але для нас головним є те, що в основі чинного права в Ізраїлі лежать релігійні закони, викладені в Торі. «Тора була передана Мойсею (Моше) Богом на горі Синай. До Тори входить 613 заповідей ... Тора — найважливіше, основоположне джерело, що традиційно розглядається в юдейському праві як своєрідна конституція єврейського народу» (Лук'янов, 2013: с. 57).

Утім, варто наголосити, більшість із названих країн — це країни Сходу. І споконвічне непорозуміння Заходу і Сходу тут дуже вияскравлюється. Чи не настав час виходу на порозуміння в цьому?

Де шукати витоки та можливості такого зближення й поєднання Заходу і Сходу?

Таку спробу вже робили нещодавно, за часів розгортання проекту глобалізації. І це було частково успішним у плані, так би мовити, просування Заходу на Схід. Але Схід не інтегрував раціональність та організацію в повсякдення, прийняв її лише на рівні західної точної науки та технологій, включивши до системи свого раціонального знання. В повсякденні продовжували одночасно існувати раціональність та ірраціональність, логіка та магія.

Якщо говорити про шлях Сходу на Захід, то це виглядає більш проблематичним. Про те, що ірраціональність Сходу може якось вписуватися в основи західного світогляду на рівні філософії та практик життя, поки що говорити треба з обережністю. Тут доріжка прокладається хіба що від неklasичної фізики та вже згаданої нелінійної парадигми як метаярардигми в науці.

Сміливі кроки щодо осмислення цих процесів зробив свого часу Ф. Капра. Будучи фізиком, він бачив як нова наука змінює усталені на Заході погляди на світ і закони, що в ньому панують, закладає підмурки мислення, що інтегрує Захід і Схід, а з цим — організацію і самоорганізацію. Це стало відправною точкою для неочікуваного діалогу нової науки з давніми містичними вченнями. Славу Фритгоф Капра принесла книга «Дао фізики», в якій він доводить, що картина світу, яку змальовує посткласична фізика, надзвичайно близька до уявлень усіх містичних, особливо східних, релігійно-філософських систем — індуїзму, буддизму, даосизму і дзену (див.: *The Tao of Physics: An Exploration of the Parallels Between Modern Physics and Eastern Mysticism* (1975)). Ця робота пережила 43 видання 23 мовами, а нещодавно вийшов її український переклад (Капра, 2023)).

Практики взаємодії, західні реалії. Звичайно, на Заході можна знайти чимало маргінальних груп, де практикуються східні методи лікування, медитації, духовного зростання й т.ін. Але навряд чи це може справді стати поштовхом до єднання цих двох систем світосприйняття. Радше ми маємо шукати зразки самоорганізації, які простояють саме на ґрунті західної культури.

І тут варто звернути увагу на низку холистичних практик — так званий холистичний менеджмент, ко-маркетинг, міфодизайн у маркетингу (Бондаренко, 2023), геймізація різних форм взаємодії (наприклад, в освіті). Геймізація — це найбільш явний варіант виходу на поєднання організації та самоорганізації, бо саме ігрові структури є класичним зразком самоорганізаційних структур. Процеси геймізації мають організаційний бік (де діють ті, хто розробляє проєкт гри, її правила та обмеження, стежить за дотриманням їх), і самоорганізаційний бік — сам процес гри, її стихії, де гравець має певний діапазон свободи прояву власної волі, але виникають і надособистісні ефекти емерджентності команди гравців. Діалектика свободи та необхідності у грі проявляється найяскравіше. І саме це співвідношення, необхідність діяти в рамках правил, але за наявності великого простору для творчості робить гру такою привабливою для учасників.

Окремо маємо сказати про роль України у процесах руху до шуканого поєднання організації та самоорганізації, а через це й можливий вплив її на становлення нового світового порядку. Ми можемо нерідко чути про здатність українців до самоорганізації, хоча часто смисл такого висловлювання є дуже розмитим. Самоорганізація в Україні має особливий характер, вона пов'язана не стільки із традиційним суспільством, що існувало на цій землі, скільки з тією формою самоорганізаційного творення соціального впорядкування, що була в козацькому війську. Там вона трималася на ідеї Волі (в подвійному розумінні — як свободи і як вищої регульовальної сили) і розгорталася з того, що ми умовно може позначити як архетип Волі. Несподіваний для раціональних очікувань Заходу спротив загарбникам, що його продемонструвала Україна, — це безпрецедентний для західного культурного ареалу приклад поєднання прак-

тично в усіх інституційних полях організаційного та самоорганізаційного механізмів творення соціального порядку в ситуації високої соціальної напруги. (Наші Майдани, добровольчі військові загони, волонтерський рух — це власне те.) Тим самим Україна хитнула смисловий простір західної культури в бік зміни погляду на соціальну самоорганізацію — від однозначного позначення як негативного рудименту архаїки до бачення її позитивних можливостей у складі механізму суспільного впорядкування. Хоча важко сказати, наскільки потужним є цей смисловий вплив. А саме це може стати суттєвим чинником подальших глобальних змін.

Утім, все це — локальності, які поки що залишаються у маргіналах. Хоча є надія на швидке просування у плані технологій нового менеджменту. А власне про менеджмент світового рівня ми й говоримо в контексті проблеми зміни світового впорядкування.

Менеджмент Традиомодерну. Де ж можна віднайти ті нові менеджерські принципи, які б виглядали як діалектична рівновага між Заходом і Сходом, організацією і самоорганізацією в контексті філософії та технології управління та порядку? Гіпотетично можна сказати, що це можливе у разі використання технології ШІ, як це передбачає *варіант 1*, але за умови введення в алгоритм прийняття рішення штучним інтелектом тих принципів, що є у східному менеджменті. Адже бюрократичний апарат того ж таки Китаю є не менш потужним, ніж на Заході, але там інші принципи ухвалення рішень. Хоча це лише гіпотеза щодо шляху виходу менеджменту світового порядку на синтетичний варіант поєднання організації та самоорганізації. Життя може запропонувати щось своє, яке зараз ще не проглядається як можливість.

Висновки

Зазначена проблемна ситуація і запропоновані підходи до її розв'язання дають підстави зробити висновки як теоретичного, так і прагматичного характеру.

Проблемна ситуація. Ситуацію у світі, що складається після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, можна схарактеризувати як масштабну хаотизацію, що постійно зростає. Це означає руйнацію відносно врівноваженості глобальної світової системи та швидку руйнацію основ того світового порядку, який цю рівновагу утворював і підтримував. На цьому тлі тема неминучої *зміни світового порядку* внаслідок цієї хаотизації стає однією з головних на світовому порядку денному. Закономірним є питання:

Якою може бути архітектура нового світового устрою?

Чого можемо очікувати і до чого готуватися менеджменту різного рівня, зокрема й вітчизняному, який має враховувати події саме такого масштабу?

Теоретичні висновки. *Парадигма складності* як методологічна основа побудови новітніх соціологічних концепцій, дає змогу пропонувати концептуальні схеми та моделі соціальних змін, які здатні працювати з поняттями соціального хаосу і соціального порядку. У підґрунті цих схем лежить нелінійне бачення соціальної динаміки складних систем і твердження, що в ситуаціях граничної хаотизації ми виходимо на *точку біфуркації*, момент кризи та неможливості по-

вернення до попереднього порядку. Подальше впорядкування — в нашому разі йдеться про формат наступного глобального порядку — можна прогнозувати лише у варіативному форматі — у вигляді кількох можливих сценаріїв розвитку подій, які є однаково можливими і на які треба зважати, вибудовуючи свої очікування та управлінські стратегії.

Спираючись на авторську нелінійну модель соціальних змін, в якій стверджується наявність двох механізмів творення і підтримання соціального порядку — *організаційного і самоорганізаційного*, можна припустити, що очікувані варіанти світового впорядкування будуть утворюватися на підставі різного співвідношення цих механізмів. Подані в термінах культурних контурів, в рамках яких ці механізми можуть бути культурно (ціннісно, нормативно) легітимовані, ці варіанти можуть виглядати таким чином.

Варіант 1. Гіпермодерн, посилення ваги організаційних механізмів. Організація як механізм глобального впорядкування за часів епохи Модерну була основою попереднього формату світового порядку. В її підґрунті — раціональність, інтелект, проектність, класичні наукові моделі, індивідуалізм як основа соціального устрою, демократії та вільної конкуренції. На цій підставі утворювалися ті міжнародні інституції, які мали цей порядок підтримувати — ООН, ОБСЄ, Рада ЄС, НАТО, МАГАТЕ, Червоний Хрест та ін. Але саме вони першими втратили свою регулятивну спроможність у ситуації зростання хаосу. Можливість виходу на цей варіант лежить у новій хвилі поступу інформаційних технологій, стрімкому розвитку ШІ, нейромереж, роботизації, що дасть змогу впоратися з повільністю ухвалення раціональних рішень у ситуації наявної світової біфуркації.

Варіант 2. Інтегральна Традиція, припинення домінування організаційних механізмів, вихід на перший план самоорганізації, яка в чистому вигляді присутня у Традиційних суспільствах. В основі її — міфологічне мислення, ірраціональність, віра в надособистісну силу, що є суб'єктом творення порядку. Окрема людина є частиною великого соціального цілого. Війну, що почалася в Україні і поступово поширюється по всьому світу, іноді ще позначають як війну цивілізації та архаїки, раціональності проти ірраціональності, Модерну проти Традиції. Цей варіант припускає перемогу саме стихії архаїки та радикального традиціоналізму. Коріння цього варіанта проростає як у надрах відвертих тоталітарних і терористичних режимів, так і в поживленні правих рухів по всій планеті, і передусім у країнах об'єданого Заходу як осередка, з яким ми пов'язуємо надії на успіх першого варіанта.

Варіант 3. Традомодерн. Найскладніший варіант, бо передбачає рівновагу між організацією і самоорганізацією, їхні взаємодоповнення і діалектичну єдність. А це означає єдність раціональності і ірраціональності, розуму і почуттів, частини і цілого, особистості і суспільства, індивідуалізму і колективізму. Саме таке бачення світового впорядкування і змін ми зустрічаємо у філософії Далекого Сходу, Китаю, Японії. Відомий китайський знак протистояння і взаємопроникнення інь та янь саме це й означає. В рамках західної культури це міститься в тих маргіналіях, що пов'язані з некласичною наукою, квантовою фізикою, парадигмою складності в науці та її філософських іпостасях, в інтегративних

соціологічних пошуках, виході на міждисциплінарні формати, зближенні з психологією та антропологією.

Важливими для соціотехнологічного застосування є теоретичний висновок, неочікуваний для класичних лінійних підходів. Усі названі варіанти розвитку подій є принципово рівномірними. У ситуації критичного напруження та нерівноважності, питання, що саме стане основою для нового світового впорядкування, може бути вирішене за рахунок випадкової малої події (випадкової флуктуації, мовою парадигми складності, або тим, що Талеб назвав ефектом Чорного Лебедя).

Прагматичні висновки. Прагматика в цьому разі може мати кілька аспектів.

1. Спостереження за процесом світової хаотизації, фіксація світових локальностей, що стають у цьому плані найбільш «гарячими». Тут основою для емпіричних спостережень є те визначення соціального порядку, з яким працює запропонована теоретична схема. В даному випадку йдеться не про закони чи формальні реформи, що відбуваються в різних країнах. Має значення те, як неформально імплементуються в життя ці формальні порядки. Тобто ми визначаємо соціальний порядок через наявні в соціальному просторі практики повсякденних взаємодій. Відповідно, соціальна хаотизація означатиме наростання порушень у цих практиках. Саме це й має місце впродовж останніх двох років і відбувається з інтенсивністю, що постійно наростає. Війна України з росією, біженці по всьому світу, безпрецедентні санкції проти росії — усе це необоротно відбилося на ланцюжках економічних, культурних, політичних і повсякденних взаємодій людей у чималому шерегу країн світу. Події в Ізраїлі 7 жовтня 2023 року, несподівані антисемітські протести по Європі, розкол у країнах Європи ще й за цією ознакою, активізація правих рухів, протести фермерів у Польщі та по всій Європі, демарш консерваторів у США, пошкоджений хуситами кабель, що забезпечує велику частину трафіку інтернету між Європою та Азією. Це чинники, які руйнували й руйнують практики взаємодії на всіх рівнях майже по всьому світу, причому, що важливо, все відбувається в досить стислий часовий проміжок без можливості швидкого відновлення. Тією чи іншою мірою це піддається емпіричному спостереженню.

2. Використання соціальних технологій, що вибудовуються на підставі запропонованої теоретичної схеми. В основі таких технологій — насамперед увага до проявів самоорганізації, врахування їх потужності у процесах соціальних змін.

До технологій, що їх використовує росія, треба придивлятися дуже уважно. В росії ідеї нелінійної суспільної динаміки розроблялися значно потужніше, ніж на Заході, й робилися значні зусилля для напрацювання соціотехнологічних методів, побудованих на цих підходах. Головна ідея в цих технологічних схемах проста — створюємо хаос, далі керуємо ним, спираючись на утворення наративів-атракторів (соціальних міфів), що задають напрями самоорганізаційного структурування суспільства (аж до всієї світової спільноти). Теоретично це виправдано в разі завдання радикального і швидкого перезавантаження світового устрою. Тут явно використовується те, що самоорганізація як механізм соціальних змін може працювати як на позитивному, так і на негативному ціннісному полі. Але є одна річ, яку російські технологи не враховують — хоча

хаотизація дає шанс радикально перебудувати світовий порядок, але немає такої технології, яка б гарантувала, що це буде саме той варіант впорядкування, якого бажають провідники процесів хаотизації. Схоже, що є розрахунок реалізувати другий з названих вище сценаріїв, але точка біфуркації та невизначеність, що в ній виникає, дає підстави стверджувати таке. По-перше, хаос має властивість поширюватися на всі території, включно з країною-агресором. Це неодмінно відбувається саме внаслідок складності та нелінійності світової системи, наявності в ній багатозорової мережі взаємодій на усіх рівнях. По-друге, непередбачуваність постбіфуркаційних сценаріїв не робить винятків для тих, хто запустив процес світової хаотизації. Який Чорний Лебідь (випадкова мала флуктуація) і куди прилетить — річ принципово непрогнозована.

Зустрічні технології охочих орієнтуватися на інші сценарії розвитку подій мають враховувати той факт, що саме в точці біфуркації самоорганізація стає доміантним механізмом соціальних змін. Тому чинити опір тим технологіям, що їх використовує росія, спираючись на цю потужну соціоперетворювальну силу, можна лише запускаючи аналогічні зустрічні процеси самоорганізації, але вже на позитивному ціннісному тлі.

Важливо, що все нове в точках соціальної біфуркації виростає з того, що перед тим залишалося малопомітним, перебувало в маргіналах і не видавалося потужним. Неувага до маргінального в такому разі може погано прислужитися очільникам опору агресорові. Кожен із названих вище варіантів розвитку світових подій має свої точки можливого зростання. До цього мусить уважно придивлятися менеджмент, спрямований на керування цими подіями.

Особливо слід вказати на те, що вносить Україна в ці процеси. Не буде помилкою стверджувати, що для лідерів світу Україна тривалий час залишалася глибоко маргінальною країною, не всі знали навіть про її існування. Усе змінилося з початком цієї війни. І ці зміни мають велике значення для реалізації варіанта 3, який видається тут оптимальним. Унікальний досвід самоорганізації українських Майданів, волонтерського і добровольчого рухів насправді є досвідом поєднання організації та самоорганізації, розуму та віри, що вносить нові смисли у європейський смисловий простір.

Соціальні технологи і соціальний менеджмент мають завжди брати до уваги неодноразово наголошуване вище теоретичне положення — немає можливості передбачити, який саме варіант реалізується. Все може вирішити мала випадкова подія. Але знання такої закономірності не завадить принаймні підготуватися до будь-яких очікуваних сценаріїв, а може, й працювати на якийсь із них, потужно підживлюючи ті маргінальні осередки, з яких він може прорости.

Джерела

Баумейстер, А. (2023). *Миропорядок на переломі: раскол углубляется*. 03.11.23. Взято з: https://www.youtube.com/watch?v=Gtafy_-b0Do

Бевзенко, Л. (2015). Поняття міфу та гри в кризовому дискурсі сучасних соціокультурних процесів — соціоорганізаційний підхід. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 112–130.

Бевзенко, Л. (2018). Інтегративна концепція соціальної напруженості — методологія, концептуальна схема, прагматика. Част. 1, 2. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 43–74; 4, 73–104.

- Бондаренко, С. (2023). Міфодизайн в маркетингу. Міфодизайн як соціокультурна технологія проектування сучасних міфів: візуальний аспект. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*, 6(1), 194–205. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.6.1.2023.279082>
- Босенко, В.О. (1966). *Диалектика как теория развития*. Киев: Изд-во Киевского университета.
- Генон, Р. (2023). Криза сучасного світу. Київ: Пломінь. Взято з: https://nashformat.ua/products/kryza-suchasnogo-svitu-940463?gad_source=1&gclid=Cj0KCQIA7OqrBhD9ARIsAK3UXh3Ud7tx-f0bcIEG6a4X2TEY1ojkqE6hiN4P-iyaaan4RCGrx_VNh30aAmJXEALw_wcB
- Добронравова, І.С. (1990). *Становление нелинейного мышления*. Киев: Лыбидь.
- Добронравова, І.С. (2017). Причинність в синергетиці: спонтанне виникнення діючої причини. В: *Практична філософія науки* (сс. 184–197). Суми: Університетська книга.
- Злотина, М. (2008). *Диалектика*. Киев: Парапан.
- Капра, Ф. (2023). *Дао фізики. Дослідження паралелей між сучасною фізикою і східною філософією*. Вид-во «КМ-Букс».
- Мироненко, Т. (2023). Втратити доходи, пережити розлуку, почуватися гірше — і залишитися щасливими. Соціолог Володимир Паніотто — про те, як українців змінив рік війни. *Forbes*, 15.03.23. Взято з: <https://forbes.ua/lifestyle/vtratiti-dokhodi-perezhiti-rozluuku-pochuvatis-girshe-i-zalishitis-shchaslivimi-sotsiolog-volodimir-paniotto-pro-te-yak-ukraintsiv-zminiv-rik-viyni-15032023-12333?fbclid=IwAR2Wip8a0ZqflyWQqDwzxs7U5OKjNemtNEr6OGSZPnuW7Zrvq4AaCKpGcQ8>
- Archer, M. (2003). *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arendt, H. (1979). *The Origins of Totalitarianism*. New York: A Harvest Book.
- Bhaskar, R. (2013). *A Realist Theory of Science*. London: Routledge.
- Boulton, J.G., Allen, P.M., Bowman, C. (2015). *Embracing complexity: Strategic perspectives for an age of turbulence*. Oxford University Press.
- Byrne, D. (1998). *Complexity Theory and the Social Sciences: An Introduction*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203003916>
- Charles, S., Lipovetsky, G. (2006). *Hypermodern Times*. Polity Press.
- Cleveland, J. (1994). Complexity theory. *Basic concepts and application to systems thinking. Innovation For Communities*. Retrieved from: <https://www.slideshare.net/johnccleveland/complexity-theory-basic-concepts>
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. Free Press.
- Grobman, G.M. (2005). Complexity theory: a new way to look at organizational change. *Administration Quarterly*, 29, 3.
- Haken, H. (1982). *Synergetik*. Berlin: Springer-Verlag; New York: Heidelberg.
- Huntington, S.P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster
- Navarrete, C., Fryer, T. (2024). Redefining emergence: Making the case for contextual emergence in critical realism. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. Version of Record online: 30 January 2024. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12414>
- Porpora, D.V. (2024). Realism and Complexity. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 54, 121-133.
- Prigogine, I., Stengers, I. (1984). *Order out of chaos. Man's new dialogue with nature*. London: Heinemann.
- Schwab, K. (2015). The Fourth Industrial Revolution. What It Means and How to Respond. *Foreign Affairs*, December 12. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/world/fourth-industrial-revolution>
- Taleb, N.N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. New York: Random House.
- Tharoor, I. (2023). Europe's far right goes mainstream. *The Washington Post*, November 27. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/world/2023/11/27/europe-far-right-geert-wilders-dutch-election-mainstream/>

Turner, J.R., Baker, R.M. (2019). Complexity Theory: An Overview with Potential Applications for the Social Sciences. *Systems*, 7, 4-23.

Waghorn, D. (2023). Are we ready for a world where Ukraine loses its war against Russia? *Sky News*, December 14. Retrieved from: <https://news.sky.com/story/are-we-ready-for-a-world-where-ukraine-loses-its-war-against-russia-13029963>

Отримано 01.04.2024

References

Archer, M. (2003). *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Arendt, H. (1979). *The Origins of Totalitarianism*. New York: A Harvest Book.

Baumeister, A. (2023) *The world order is at a crossroads: the split is deepening*. 03.11.23. [In Russian]. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=Gtafy_-b0Do [=Баумейстер 2023].

Bevzenko, L. (2015). The concept of myth and game in the crisis discourse of modern sociocultural processes — a socio-self-organizational approach. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 2, 112-130. [=Бевзенко 2015].

Bevzenko, L. (2018). Integrative concept of social tension — methodology, conceptual scheme, pragmatics. Part 1, 2. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 43-74; 4, 73-104. [=Бевзенко 2018].

Bhaskar, R. (2013). *A Realist Theory of Science*. London: Routledge.

Bondarenko, S. (2023). Mythodesign in marketing. Mythodesign as a sociocultural technology of projecting modern myths: visual aspect. [In Ukrainian]. *Demiurge: Ideas, Technologies, Design Perspectives*, 6(1), 194-205. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.6.1.2023.279082> [=Бондаренко 2023]

Bosenko, V.O. (1966). *Dialectic as a Theory of Development*. [In Russian]. Kyiv: Kyiv University Publishing House. [=Босенко 1966]

Boulton, J. G., Allen, P.M., Bowman, C. (2015). *Embracing complexity: Strategic perspectives for an age of turbulence*. Oxford University Press.

Byrne, D. (1998). *Complexity Theory and the Social Sciences: An Introduction*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203003916>

Capra, F. (2023). *The Tao of Physics. Study of parallels between modern physics and Eastern philosophy*. [In Ukrainian]. PH “KM-Buks”. [=Канпа 2023].

Charles, S., Lipovetsky, G. (2006). *Hypermodern Times*. Polity Press.

Cleveland, J. (1994). *Complexity theory. Basic concepts and application to systems thinking. Innovation For Communities*. Retrieved from: <https://www.slideshare.net/johnccleveland/complexity-theory-basic-concepts>

Dobronravova, I.S. (1990). *The Formation of Non-Linear Thinking*. [In Russian]. Kyiv: Lybid'. [=Добронравова 1990].

Dobronravova, I.S. (2017). Causality in synergetics: the spontaneous emergence of an active cause. [In Ukrainian]. In: *Practical Philosophy of Science* (pp. 184-197). Sumy: Universytetska knyha. [=Добронравова 2017].

Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. Free Press.

Ganon, R. (2023). *The crisis of the modern world*. [In Ukrainian]. Kyiv: Plomin'. Retrieved from: https://nashformat.ua/products/kryza-suchasnogo-svitu-940463?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiA7OqrBhD9ARIsAK3UXh3Ud7tx-f0bciEG6a4X2TEY1ojkqE6hiN4P-iyaaN4RCGrrx_VNh30aAmJXEALw_wcB [=Генон 2023].

Grobman, G.M. (2005). Complexity theory: a new way to look at organizational change. *Administration Quarterly*, 29, 3.

Haken. H. (1982). *Synergetik*. Berlin: Springer-Verlag; New York; Heidelberg.

Huntington, S.P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.

Myronenko, T. (2023). Lose income, experience separation, feel worse — and remain happy. Sociologist Volodymyr Paniotto — about how Ukrainians were changed by the war year. [In Ukrainian]. *Forbes*, 15.03.23. Retrieved from: <https://forbes.ua/lifestyle/vtratiti-dokhodi-perezhitirozroku-pochuvatis-girshe-i-zalishitis-shchaslivimi-sotsiolog-volodimir-paniotto-pro-te-yak-ukraintsiv-zminiv-rik-viyini-15032023-12333?fbclid=IwAR2Wip8a0ZqflyWQqDWxzs7U5OKjNemtNEr6OGSZPnuW7Zrvy4AaCKpGcQ8> [=Мироненко 2023].

Navarrete, C., Fryer, T. (2024). Redefining emergence: Making the case for contextual emergence in critical realism. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. Version of Record online: 30 January 2024. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12414>

Porpora, D.V. (2024). Realism and Complexity. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 54, 121-133.

Prigogine, I., Stengers, I. (1984). *Order out of Chaos. Man's New Dialogue with Nature*. London: Heinemann.

Schwab, K. (2015). The Fourth Industrial Revolution. What It Means and How to Respond. *Foreign Affairs*, December 12. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/world/fourth-industrial-revolution>

Taleb, N.N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. New York: Random House.

Tharoor, I. (2023). Europe's far right goes mainstream. *The Washington Post*, November 27. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/world/2023/11/27/europe-far-right-geert-wilders-dutch-election-mainstream/>

Turner, J.R., Baker, R.M. (2019). Complexity Theory: An Overview with Potential Applications for the Social Sciences. *Systems*, 7, 4-23.

Waghorn, D. (2023). Are we ready for a world where Ukraine loses its war against Russia? *Sky News*, December 14. Retrieved from: <https://news.sky.com/story/are-we-ready-for-a-world-where-ukraine-loses-its-war-against-russia-13029963>

Zlotina, M. (2008). *Dialectic*. [In Russian]. Kyiv: Parapan. [=Злотина 2008]

Received 01.04.2024

ЛЮБОВ БЕВЗЕНКО

Війна і новий світовий порядок: варіанти очікуваних сценаріїв у контексті парадигми складності

Ситуацію у світі, що склалася після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, можна схарактеризувати як хаотизацію, що постійно зростає, підважуючи підмурки глобального порядку, що існував до початку цієї війни. Тема неминучої зміни світового порядку стає однією з головних у світовому нарративному просторі, актуалізуючи питання — яким може бути нове глобальне впорядкування? Парадигма складності як методологічна основа побудови новітніх соціологічних концепцій надає підстави пропонувати концептуальні схеми та моделі соціальних змін, здатні працювати з поняттями соціального хаосу, біфуркації та соціального порядку. В основі запропонованого прогнозу очікуваних можливих сценаріїв розвитку подій лежить модель соціальних змін, побудована на базі парадигми складності, в якій стверджується наявність двох механізмів творення та підтримання соціального порядку — організаційного і самоорганізаційного. Організаційний механізм спирається на суб'єктність людини, раціональне мислення, інтелект, класичні наукові моделі прогнозування, логічність та доказовість, культурно легітимована за доби Модерну. Самоорганізація спирається на міфологічне мислення, ірраціональність, віру в надособистісну силу, що є суб'єктом творення порядку (Бог, герой, харизматичний лідер, вища ідея тощо). На цьому трималася культура Традиції. Відповідно до обраного підходу можна стверджувати — наступне впорядкування можна прогнозувати лише у вигляді кількох рівномірних варіантів суспільних змін світового рівня. Припускається, що ці варіанти будуть формуватися на підставі різних спо-

собою поєднання організації та самоорганізації. Їх виокремлено три: 1. Гіпермодерн, значне підсилення організаційних механізмів, подальша маргіналізація самоорганізації. 2. Неотрадиція (інтегральна Традиція), домінування самоорганізації, занепад організаційних важелів регуляції. 3. Традомодерн, збалансована діалектична єдність самоорганізації та організації.

Вказані точки можливого розвитку кожного із варіантів, які наразі перебувають у маргіналіях світового соціокультурного простору, але в точках біфуркації нове завжди виростає із маргінального. Підкреслено унікальний приклад самоорганізації українських Майданів, волонтерського і добровольчого руху, які є досвідом поєднання організації та самоорганізації, розуму і віри, що вносить нові смисли у європейський смисловий простір. Наголошено, що немає можливості передбачити, який саме варіант реалізується. Все може вирішити незначна випадкова подія, але знання таких закономірностей означає можливість принаймні підготуватися до всіх згаданих варіантів, а може і працювати на якийсь з них.

Ключові слова: глобальний світовий порядок, хаотизація світового соціального простору, парадигма складності, організація та самоорганізація як механізми творення нового соціального порядку, варіативність прогнозу, варіанти можливих змін

LYUBOV BEVZENKO

War and the new world order: variants of expected scenarios in the context of the complexity paradigm

The situation in the world after the start of the full-scale Russian invasion of Ukraine can be characterized as an ever-increasing chaos, undermining the foundations of the global order that existed in the world before the start of this war. The theme of the inevitable change of the world order becomes one of the main ones in the world narrative space, actualizing the question — what can the new global order be? The paradigm of complexity as a methodological basis for the construction of the latest sociological concepts allows us to propose conceptual schemes and models of social changes that are able to work with the concepts of social chaos, bifurcation and social order. The basis of the proposed forecast of the expected possible scenarios of the development of events is a model of social changes built on the basis of the paradigm of complexity, which asserts the existence of two mechanisms for creating and maintaining social order — organizational and self-organizing. The organizational mechanism is based on human subjectivity, rational thinking, intelligence, classical scientific forecasting models, logic and evidence. Culturally legitimized during the Modern era. Self-organization is based on mythological thinking, irrationality, belief in a suprapersonal force that is the subject of order creation (God, gods, hero, charismatic leader, higher idea, etc.). The culture of Tradition was based on this. According to the chosen approach, it can be argued that the next arrangement can be predicted only in the form of several equally probable options for global social change. It is assumed that these options will be formed from different variations of the combination of organization and self-organization. There are three of them: 1). Hypermodernity, significant strengthening of organizational mechanisms, further marginalization of self-organization. 2). Neo-tradition (integral Tradition), dominance of self-organization, decline of organizational levers of regulation. 3). Tradomodern, a balanced dialectical unity of self-organization and organization. The points of possible growth of each of the options are indicated, which are currently in the margins of the world socio-cultural space, but at bifurcation points, the new always grows from the marginal. The unique example of the self-organization of the Ukrainian Maidans, volunteer and voluntary movement, which is an experience of combining organization and self-organization, reason and faith, which brings new meanings to the European semantic space, is emphasized. It was emphasized that there is no way to predict which option will be implemented. A small random event can decide everything, but knowing such patterns does not exclude the possibility of at least preparing for all the mentioned possibilities, and maybe working for one of them.

Keywords: global world order, chaos of world social space, paradigm of complexity, organization and self-organization as mechanisms of creating a new social order, variability of forecast, options for possible changes